Маріупольський університет

Co-funded by the European Union

Тема 1. Поняття економічної безпеки

Навчальна дисципліна «Дослідження економічної безпеки ЄС»

Кафедра економіки та міжнародних економічних відносин

Erasmus+ Jean Monnet Module «EU Economic Security Studies» · Project № 101175872 (Грантова угода № 101175872)

План лекції та результати навчання

Co-funded by the European Union

1. Генезис концепції економічної безпеки
2. Сутність і підходи до визначення поняття
3. Ознаки, складові та рівні економічної безпеки
4. Функціональні складові економічної безпеки
5. Ризики, загрози, небезпеки та глобальні виклики
6. Економічна безпека у баченні ЄС
7. Функції, баланс інтересів і місце в системі безпеки

Після вивчення теми ви зможете:

- пояснювати сутність, ознаки та рівні економічної безпеки
- розрізняти ризики, загрози й небезпеки та класифікувати загрози
- характеризувати функціональні складові економічної безпеки
- пояснювати підхід ЄС до економічної безпеки (de-risking) і застосовувати його до аналізу України

Ключові поняття теми

Co-funded by the European Union

Економічна безпека
Economic security

Стан національної економіки, що дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз, забезпечувати сталий розвиток і реалізацію національних економічних інтересів.

Національні економічні інтереси
National economic interests

Життєво важливі матеріальні потреби людини, суспільства й держави, задоволення яких забезпечує їхнє існування та прогресивний розвиток.

Загроза
Threat

Явища, тенденції та чинники, що перешкоджають реалізації національних економічних інтересів.

Ризик
Risk

Імовірність настання несприятливої події та невизначеність щодо її наслідків.

Економічна стійкість
Economic resilience

Здатність економіки протистояти шокам, адаптуватися до змін і швидко відновлюватися.

Економічний суверенітет
Economic sovereignty

Здатність держави самостійно ухвалювати економічні рішення відповідно до національних інтересів.

Генезис концепції економічної безпеки

Co-funded by the European Union

сер. XX ст.

Поняття з'являється у західній науці на тлі загострення проблеми обмеженості ресурсів

1985

Резолюція ГА ООН 40/173 «Міжнародна економічна безпека» ставить питання про зміст поняття

1987

Резолюція ГА ООН 42/165 розвиває концепцію міжнародної економічної безпеки

1991

Після відновлення незалежності України економічна безпека стає пріоритетом державної політики

2018

Закон України «Про національну безпеку України» закріплює економічну безпеку в системі нацбезпеки

2021

Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 р. (Указ Президента № 347/2021)

2023

European Economic Security Strategy – перша стратегія економічної безпеки ЄС

2025

Спільне повідомлення «Strengthening EU economic security»: безпека як наскрізна доктрина ЄС

Сутність економічної безпеки: підходи до визначення

Co-funded by the European Union

Загальне визначення

Стан економіки, який гарантує її стійкий розвиток і здатність протистояти будь-яким внутрішнім і зовнішнім загрозам.

Перший підхід

Економічна безпека – найважливіша, системно домінантна характеристика економіки; її забезпечення є метою розвитку.

Другий підхід

Економічна безпека – ключова умова динамічного розвитку господарської системи та ознака економічно розвинених країн.

Сучасний підхід (resilience)

Безпека – не ізоляція, а здатність зберігати відкритість економіки, керуючи залежностями та мінімізуючи ризики (de-risking).

Економічна безпека як соціально-економічна категорія

Co-funded by the European Union

1

Захист інтересів

Оптимальні умови для реалізації та захисту життєво важливих економічних інтересів від зовнішніх і внутрішніх небезпек.

2

Баланс інтересів

Узгодження економічних інтересів кожного учасника системи відносин у суспільстві, державі та нації.

3

Політико-економічна категорія

Відображає стан економічних відносин між суб'єктами господарювання, громадянами, державними інститутами та соціальними групами.

4

Соціальний аспект

Соціально-політичний стан суспільства, держави й нації, що забезпечує їхню стабільність і розвиток.

Ключові ознаки економічної безпеки держави

Co-funded by the European Union

Економічні відносини

Основа економічної безпеки – відносини з приводу виробництва, розподілу, обміну та споживання благ і послуг.

Стійкість відносин

Міцність, надійність і передбачуваність відносин, здатність протистояти зовнішнім і внутрішнім впливам.

Захист інтересів

Надійний захист економічних інтересів держави та умови для реалізації прав і свобод громадян.

Конкурентоспроможність

Здатність держави конкурувати якістю товарів, послуг, технологій та умовами для розвитку бізнесу.

Складові економічної безпеки держави

Co-funded by the European Union

Здатність до саморозвитку

Спроможність реалізовувати національні інтереси, залучати інвестиції, впроваджувати інновації та оновлювати економіку.

Стійкість і стабільність

Міцність і надійність усіх елементів економічної системи, захист власності, протидія дестабілізуючим чинникам.

Економічна незалежність

Контроль над національними ресурсами, використання конкурентних переваг і рівноправна участь у світовій торгівлі.

Рівні економічної безпеки

Co-funded by the European Union

Мегарівень глобальний, наднаціональний	Міжнародна та регіональна економічна безпека – зокрема безпека ЄС як інтеграційного об'єднання
Макрорівень держава	Економічна безпека національної економіки в цілому
Мезорівень галузь, регіон	Економічна безпека галузей, регіонів, кластерів
Мікрорівень підприємство, особа	Економічна безпека підприємств, домогосподарств і громадян

Економічна безпека країни – інтегральна характеристика, що поєднує безпеку держави (макрорівень) і безпеку економічних суб'єктів (мікрорівень) та залежить від міжнародного середовища (мегарівень).

Функціональні складові економічної безпеки

Co-funded by the European Union

Виробнича
ефективність виробничого потенціалу

Демографічна
людський потенціал і ринок праці

Енергетична
доступність і диверсифікація енергоресурсів

Зовнішньоекономічна
вигідна участь у світовій торгівлі

Інвестиційно-інноваційна
інвестиції та технологічне оновлення

Макроекономічна
збалансованість макропропорцій

Продовольча
достатність і доступність продовольства

Соціальна
гідний рівень і якість життя

Фінансова
стійкість фінансової системи

Відповідно до Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України (наказ Мінекономрозвитку від 29.10.2013 № 1277)

Виробнича, демографічна, енергетична та зовнішньоекономічна безпека

Co-funded by the European Union

Виробнича безпека

Стан виробничої сфери, за якого забезпечується максимально ефективне використання наявних потужностей.

Приклад: Україна: втрата металургійних потужностей Маріуполя у 2022 р. – удар по виробничій і експортній базі

Демографічна безпека

Захищеність держави, суспільства й ринку праці від демографічних загроз.

Приклад: Україна: вимушена міграція та втрати населення через війну поглиблюють дефіцит робочої сили

Енергетична безпека

Стан економіки, що забезпечує ефективне використання енергоресурсів та їхню доступність.

Приклад: ЄС: частка російського газу в імпорті скоротилася з 45% до 13% (2025)

Зовнішньоекономічна безпека

Відповідність зовнішньоекономічної діяльності національним економічним інтересам.

Приклад: ЄС – головний торговельний партнер України; торгівля в режимі ПВЗВТ (DCFTA)

Макроекономічна, фінансова та інвестиційно-інноваційна безпека

Co-funded by the European Union

Макроекономічна безпека

Збалансованість макроекономічних відтворювальних пропорцій, що забезпечує стабільний розвиток і стійкість до зовнішніх шоків.

Основа функціонування інших складових: створює загальні умови для економічної діяльності.

Фінансова безпека

Стан фінансової системи, за якого створюються фінансові умови для стабільного соціально-економічного розвитку та стійкості до шоків.

Зберігає цілісність фінансової системи – критичну умову економічного суверенітету.

Інвестиційно-інноваційна безпека

Економічне середовище, що стимулює вітчизняних та іноземних інвесторів і сприяє розвитку високотехнологічного виробництва.

Інтегрує науку й виробництво, поглиблює спеціалізацію на продукції з високою доданою вартістю.

Продовольча та соціальна безпека

Co-funded by the European Union

Продовольча безпека

Виробництво продуктів харчування, що повною мірою забезпечує потреби населення в продовольстві належної якості, збалансованому та доступному для кожного.

- Україна – один із провідних світових експортерів зерна та олії; Український морський коридор (з 2023 р.) підтримує глобальну продовольчу безпеку.

Соціальна безпека

Стан розвитку держави, за якого забезпечується гідний рівень життя незалежно від віку, статі та доходів, розвивається людський капітал.

- Людський капітал – найважливіша складова економічного потенціалу країни.

Ризики, загрози та небезпеки: логіка взаємозв'язку

Co-funded by the European Union

Ризик

Можливість несприятливих наслідків, невизначеність щодо настання події в майбутньому

Загроза

Явища, тенденції та чинники, що перешкоджають реалізації національних економічних інтересів

Небезпека

Пряма, реальна форма загрози, що вже завдає шкоди економічній безпеці

Захист

Нейтралізація ризиків і загроз для всіх компонентів економічної безпеки

Логіка управління: ідентифікація ризиків → оцінка загроз → запобігання небезпекам → нейтралізація та відновлення (resilience).

Загрози економічній безпеці: сутність і класифікація

Co-funded by the European Union

Сутність загрози

Можливий негативний вплив на економічні інтереси, умови та механізми їх реалізації.

Суб'єктивний характер

Загрози виражають протидію задоволенню інтересів індивідів, соціальних груп і суб'єктів господарювання. Вони можуть бути наслідком як об'єктивних процесів, так і цілеспрямованих дій.

Приклад: енергетичний шантаж РФ у 2021–2022 рр. – зовнішня, реальна, військово-політична загроза енергетичній безпеці ЄС.

Критерій	Види загроз
За джерелом	внутрішні; зовнішні
За природою	природні; техногенні; соціально-економічні; військово-політичні
За ступенем реалізації	потенційні; реальні
За масштабом	глобальні; регіональні; національні; локальні
За сферою прояву	енергетичні, фінансові, продовольчі тощо – за функціональними складовими
За тривалістю дії	короткострокові; довгострокові

Глобальні виклики економічній безпеці

Co-funded by the European Union

1	**Нестабільність світової фінансової системи**	Дисбаланси світової торгівлі та інвестиційних потоків між найбільшими економічними центрами
2	**Розширення світових ринків**	Загострення конкуренції за простір для розвитку національних виробників
3	**Поширення кризових явищ**	Кризи з національними витоками набувають міжнародних і глобальних масштабів
4	**Експансія розвинених країн**	Вихід високорозвинених економік на ринки слабших країн, витіснення місцевої промисловості
5	**Дефіцит ресурсів**	Обмеженість енергетичних та інших ресурсів, зростання цін на паливо, зміни структури споживання

Нові виклики 2020-х років

Co-funded by the European Union

Пандемія і розриви ланцюгів постачання

COVID-19 виявила вразливість глобальних ланцюгів: дефіцит медичних товарів і мікрочипів, логістичні збої.

Геоекономічна фрагментація

Зростання тарифів і торговельних обмежень (зокрема мита США 2025 р.), поділ світу на економічні блоки.

Залежності як зброя (weaponisation)

Енергетичний шантаж РФ (2021–2022), обмеження Китаю на експорт рідкісноземельних елементів (2025).

Технологічна конкуренція та кіберзагрози

Боротьба за лідерство в напівпровідниках, ШІ, квантових технологіях; атаки на критичну інфраструктуру.

Економічна безпека у баченні ЄС: від відкритості до de-risking

Co-funded by the European Union

2019–2022

«Відкрита стратегічна автономія»

- Регламент (ЄС) 2019/452 про скринінг прямих іноземних інвестицій
- Регламент (ЄС) 2021/821 про контроль експорту товарів подвійного призначення
- REPowerEU (2022) — відповідь на енергетичний шантаж РФ

2023

Європейська стратегія економічної безпеки

- Перша комплексна стратегія економічної безпеки ЄС
- Принцип de-risking, а не decoupling: зменшення ризиків без розриву зв'язків
- Три напрями: Promote · Protect · Partner

2025–2026

Нова доктрина економічної безпеки

- Спільне повідомлення від 03.12.2025: безпека — наскрізний принцип усіх політик ЄС
- Economic Security Information Hub; план RESourceEU щодо критичної сировини
- Новий Регламент про скринінг іноземних інвестицій (ухвалено 08.06.2026)

Детальніше інструменти економічної безпеки ЄС розглядаються в темах 4 і 12.

Європейська стратегія економічної безпеки 2023 р.

Co-funded by the European Union

Чотири категорії ризиків

1
Стійкість ланцюгів постачання, зокрема енергетична безпека

2
Фізична та кібербезпека критичної інфраструктури

3
Технологічна безпека та витік технологій

4
Використання економічних залежностей як зброї, економічний примус

Підхід «3P»

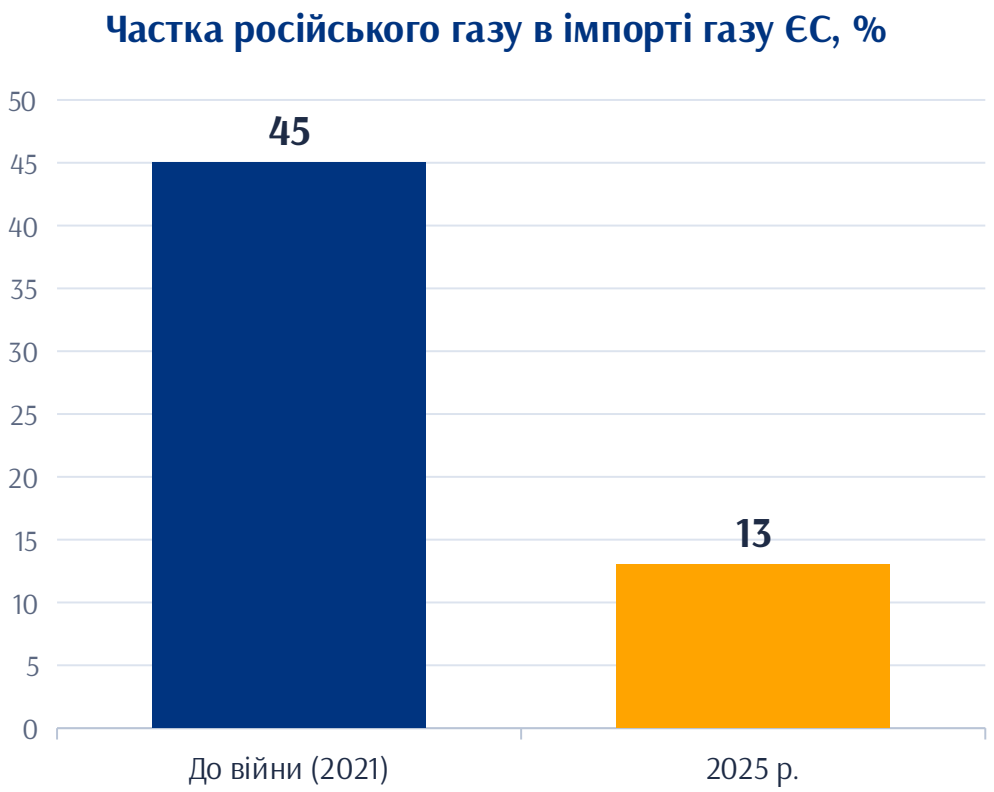
Promote
зміцнення конкурентоспроможності та промислової бази ЄС

Protect
захист від ризиків за допомогою інструментів економічної безпеки

Partner
партнерство з однодумцями для диверсифікації та стійкості

Кейс: енергетична залежність ЄС від російського газу

Co-funded by the European Union

Проблема	Залежність стала інструментом тиску: скорочення поставок і стрибок цін у 2021–2022 рр.
Відповідь ЄС	REPowerEU (2022): енергоефективність, ВДЕ, диверсифікація (Норвегія, СПГ); Дорожня карта REPowerEU (травень 2025 р.).
Рішення	Регламент про поетапну заборону імпорту російського газу: СПГ — до кінця 2026 р., трубопровідний газ — до осені 2027 р.
Урок	Безпека постачання = диверсифікація + скорочення попиту + спільні дії держав-членів.

Джерела: Рада ЄС, Європейська комісія (2025–2026). Повна відмова від російського газу — до 2027 р.

Сучасні загрози економічній безпеці України

Co-funded by the European Union

2020

Пандемія COVID-19

Глобальний шок попиту й пропозиції, розриви ланцюгів постачання.

2022

Повномасштабна агресія РФ

Руйнування виробництва, інфраструктури, логістики та втрата територій.

$195,1 млрд

прямі збитки (лютий 2022 – грудень 2025)

$587,7 млрд

потреби на відновлення у 2026–2035 рр. — майже 3 × ВВП 2025 р.

$666,7 млрд

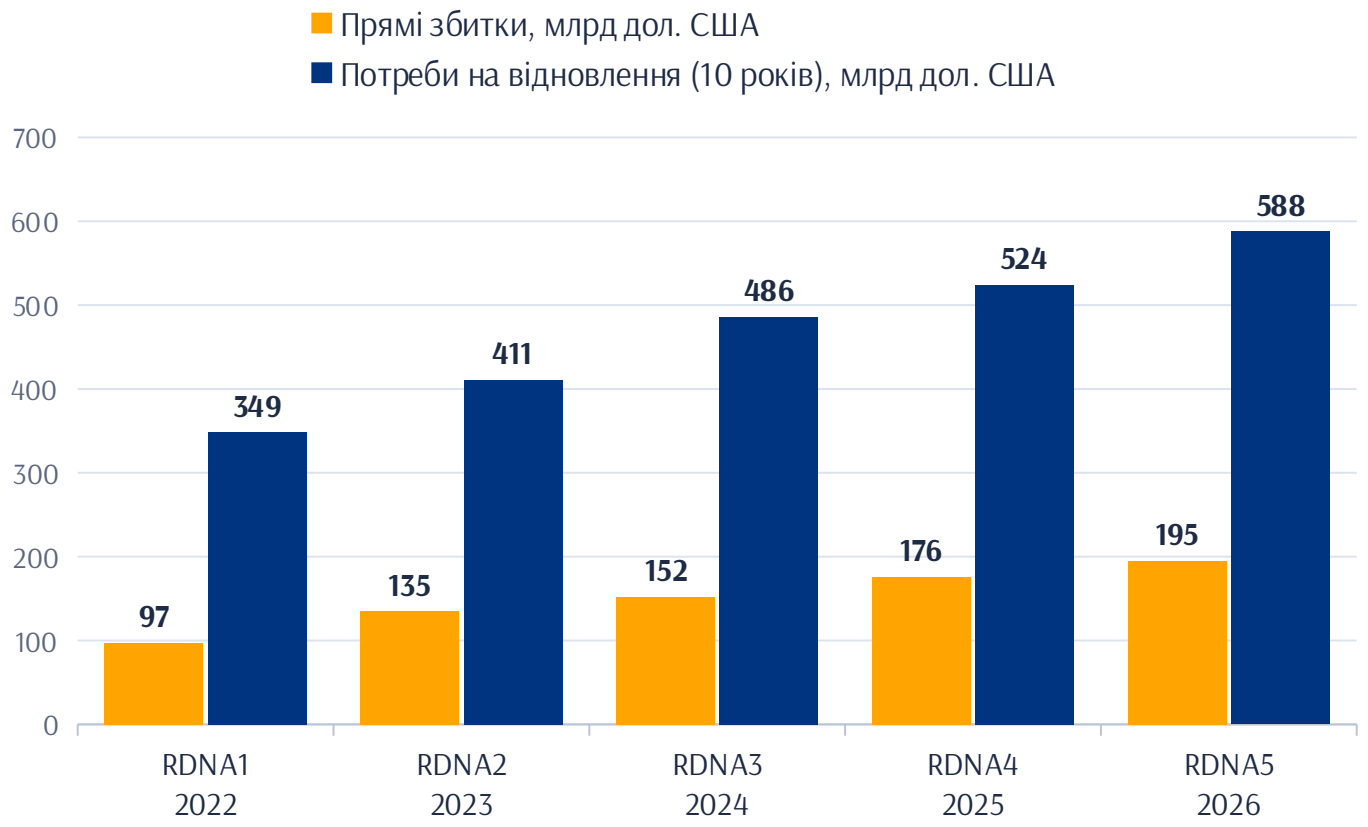
економічні втрати

Джерело: RDNA5 — Світовий банк, Уряд України, Європейська комісія, ООН (лютий 2026 р.)

Динаміка збитків і потреб на відновлення України

Co-funded by the European Union

Джерело: Ukraine Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA1–RDNA5); роки — дати публікації оцінок

Що показують дані

- Потреби на відновлення зросли в 1,7 раза порівняно з першою оцінкою 2022 р.
- Найбільші потреби: транспорт (> $96 млрд), енергетика (≈ $91 млрд), житло (≈ $90 млрд)
- Пріоритетні потреби 2026 р. — $15,25 млрд
- Понад 80% руйнувань — у прифронтових і прикордонних регіонах

Цілі сталого розвитку та економічна безпека

Co-funded by the European Union

17
цілей сталого розвитку

169
завдань для їх досягнення

2030
горизонт Порядку денного ООН

Україна
Указ Президента № 722/2019 адаптує ЦСР до національного контексту

Економічна складова

Узгодження короткострокових інтересів різних груп із довгостроковими цілями розвитку; умови для ефективної діяльності підприємств.

Соціальна складова

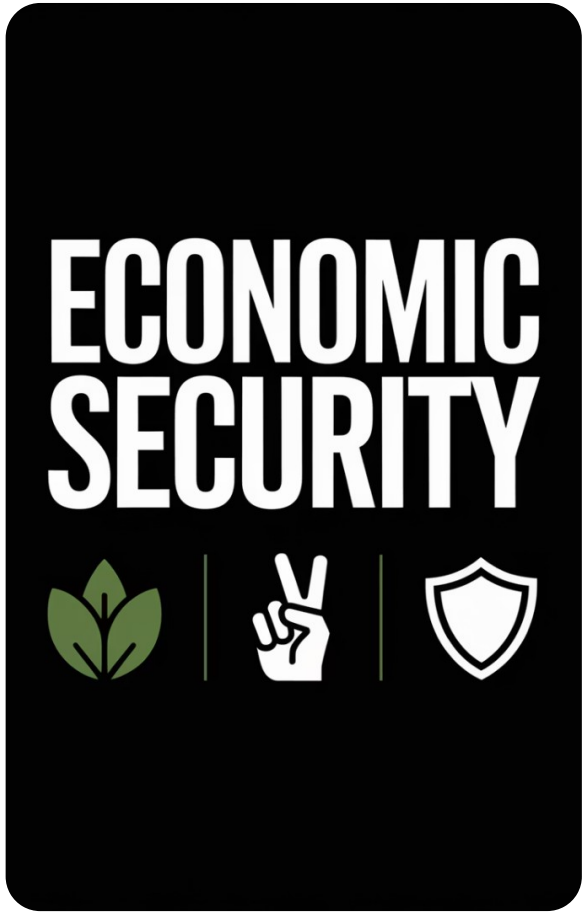
Розвиток людського потенціалу, соціальна справедливість і рівні можливості, підвищення якості життя.

Екологічна складова

Збереження та відновлення екосистем, раціональне використання природних ресурсів, зменшення впливу на довкілля.

Основні функції економічної безпеки

Co-funded by the European Union

1. **Забезпечення сталого розвитку**
   Стабільне функціонування системи економічних відносин і довгостроковий розвиток економіки та суспільства.

2. **Подолання протиріч**
   Вирішення суперечностей між суб'єктами, гармонізація інтересів соціальних груп та економічних агентів.

3. **Попередження небезпек**
   Виявлення та нейтралізація потенційних загроз до того, як вони завдадуть реальної шкоди.

4. **Розроблення моделей оптимізації**
   Створення дієвих моделей забезпечення економічної безпеки, адекватних сучасним викликам.

Баланс інтересів у системі економічної безпеки

Co-funded by the European Union

Суперечності інтересів

Забезпечення життєво важливих інтересів суспільства, держави й нації вимагає гармонізації інтересів різних сфер життя.

Пріоритет інтересів

Конституційний пріоритет інтересів особи відображає демократичну спрямованість, але може суперечити потребам перетворень.

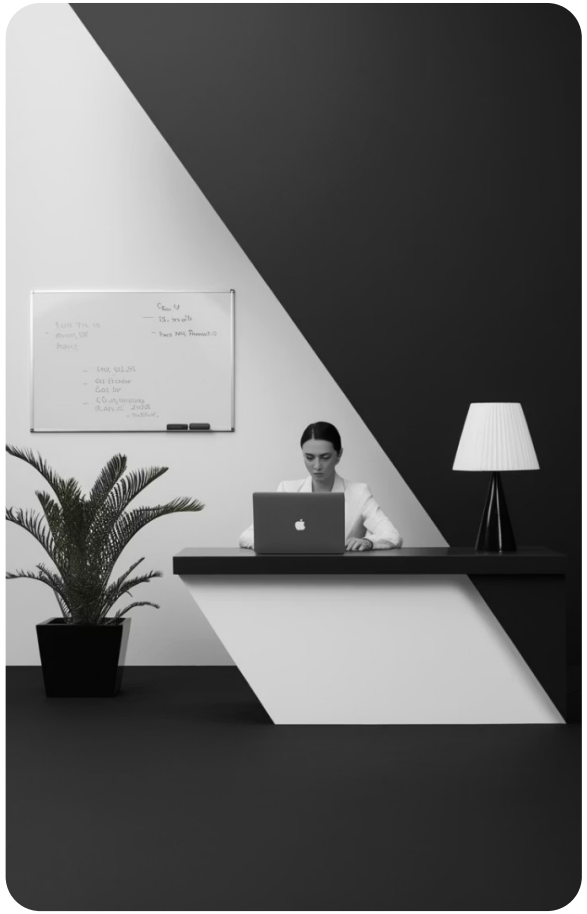

Стратегічний підхід

Без спільної довгострокової стратегії сталого розвитку неможливо подолати суперечності між соціальними групами.

Принципи досягнення балансу інтересів

Co-funded by the European Union

Стабільність

Стабільне функціонування економіки дає змогу всім учасникам планувати діяльність у довгостроковій перспективі.

Надійність

Надійні механізми захисту економічних інтересів формують довіру до економічної системи та її інститутів.

Передбачуваність

Прозорі та зрозумілі правила дають змогу прогнозувати економічні процеси й ухвалювати обґрунтовані рішення.

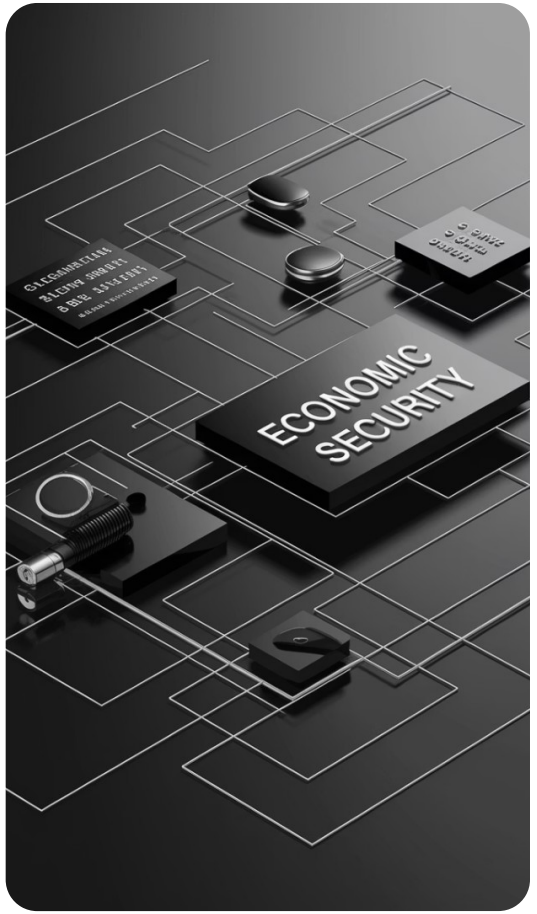
Креативність

Здатність системи адаптуватися до нових викликів і знаходити інноваційні рішення.

Економічна безпека в системі національної безпеки

Co-funded by the European Union

Вид безпеки	Характеристика	Зв'язок з економічною безпекою
Національна	Захищеність життєво важливих інтересів людини, суспільства й держави	Економічна безпека — її основа
Воєнна	Захищеність від воєнних загроз	Економіка — ресурсна база оборони (ReArm Europe / Readiness 2030 у ЄС)
Соціальна	Захищеність соціальних інтересів особи й суспільства	Матеріальна основа соціальних гарантій
Екологічна	Захищеність довкілля та здоров'я людини	Ресурси для екологічних заходів
Інформаційна	Захищеність інформаційного простору та кіберсфери	Розвиток IT і захист цифрової інфраструктури

Висновки

Co-funded by the European Union

1. Економічна безпека — стан економіки, що забезпечує захист національних економічних інтересів, стійкість до загроз і здатність до розвитку.
2. Вона має багаторівневу (мега-, макро-, мезо-, мікро-) і багатокомпонентну структуру — від виробничої до фінансової безпеки.
3. Ризик, загроза й небезпека — послідовні стадії, які потребують різних інструментів реагування.
4. ЄС перейшов від логіки відкритості до логіки керованих ризиків (de-risking): економічна безпека стала наскрізною доктриною.
5. Для України економічна безпека — питання стійкості й відбудови; інтеграція до ЄС дає для цього інструменти та ресурси.

Питання для самоперевірки та обговорення

Co-funded by the European Union

1. Як еволюціонувало поняття економічної безпеки з середини XX ст.?
2. Порівняйте підходи до визначення економічної безпеки. Який із них найдоречніший сьогодні?
3. Чим відрізняються ризик, загроза й небезпека? Наведіть приклади.
4. Охарактеризуйте рівні економічної безпеки та зв'язки між ними.
5. Які функціональні складові економічної безпеки найвразливіші для України в умовах війни?
6. Які чотири категорії ризиків визначає Європейська стратегія економічної безпеки 2023 р.?
7. Що означає принцип de-risking і чим він відрізняється від decoupling?
8. Які уроки енергетичної залежності ЄС від РФ важливі для економічної політики України?

Рекомендовані джерела

Co-funded by the European Union

Міжнародні та європейські документи

- UN General Assembly. Resolution 40/173 «International economic security» (1985); Resolution 42/165 (1987).
- United Nations. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development (2015).
- European Commission, High Representative. European Economic Security Strategy. JOIN(2023) 20 final, 20.06.2023.
- European Commission, High Representative. Strengthening EU economic security. JOIN(2025) 977 final, 03.12.2025.
- Регламент ЄС про скринінг іноземних інвестицій (ухвалено 08.06.2026; замінює Регламент (ЄС) 2019/452).

Документи України та аналітика

- Закон України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 № 2469-VIII.
- Указ Президента України від 11.08.2021 № 347/2021 «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року».
- Указ Президента України від 30.09.2019 № 722/2019 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року».
- Наказ Мінекономрозвитку від 29.10.2013 № 1277 «Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України».
- World Bank, Government of Ukraine, EC, UN. Ukraine Fifth Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA5), 2026.

Маріупольський університет

Co-funded by the European Union

Дякую за увагу!

Співфінансовано Європейським Союзом. Висловлені погляди та думки належать лише автору(-ам) і не обов'язково відображають погляди Європейського Союзу чи Європейського виконавчого агентства з питань освіти та культури (EACEA). Ні Європейський Союз, ні EACEA не несуть за них відповідальності.

Co-funded by the European Union. Views and opinions expressed are however those of the author(s) only and do not necessarily reflect those of the European Union or the European Education and Culture Executive Agency (EACEA). Neither the European Union nor EACEA can be held responsible for them.